

Amaranta Sbardella

Traducció de Xavier Valls i Guinovart

ù

**Solare,
notturna
e sonora**

Literatura i cultura italiana
a Barcelona

Barcelona en la Literatura Universal

Amaranta Sbardella

ù

Solare, notturna e sonora
Literatura i cultura italiana a Barcelona

Traducció de
Xavier Valls i Guinovart

**Ajuntament
de Barcelona**

**Barcelona
Ciutat de la
Literatura**

Continguts

Un regal i una promesa, a tall de presentació	9
I El desembarcament italià al segle XIX: somnis, empreses i lluites	15
II De l'Exposició Universal als nostres dies: trasbalsos socials i polítics que sacsegen la comunitat	37
III La poesia, segell d'amistat: intercanvis, visites, influències	63
IV Mirall de Nàpols, Gènova o Milà? La prosa italiana ens mira i retrata	91
V Un Jesucrist barceloní i una ciutat paradisiàca per al cinema italià	117
VI Barcelona es posa la màscara: de l'òpera al teatre d'avantguarda, passant per la Commedia dell'Arte	139
VII L'edició i la traducció, cruïlles i xarxes imprescindibles	163

Un regal i una promesa, a tall de presentació

Si pensem en el patrimoni literari de Barcelona, per fugissera que sigui aquesta noció, segurament ens vindran al cap noms com els de Mercè Rodoreda, Quim Monzó, Juan Marsé o Manuel Vázquez Montalbán, tots ells fills de la nostra ciutat. Si aixequem una mica més la vista, segurament veurem escriptors i escriptores nascuts en altres indrets, però en general —llevat d'excepcions com Jean Genet, George Orwell o algun autor del *boom* llatinoamericà— no pensarem en autors o autores que no siguin catalans o espanyols.

És normal que sigui així. Al capdavant, la cultura catalana i l'espanyola són les més presents a Barcelona, tal com el català i el castellà són les llengües que més es parlen als carrers de la ciutat. La preponderància d'aquestes dues cultures, però, sovint ens fa oblidar que al nostre municipi hi conviuen gairebé dues-centes nacionalitats i més de tres-centes llengües. Aquest simple fet ja ens hauria de fer pensar si la concepció més immediata del nostre patrimoni literari no és massa estreta.

La globalització accentua les tensions entre les cultures hegemòniques i les minoritàries, ampliant el predomini de les primeres i restringint l'espai de les segones. Això, a més, sol reduir els intercanvis culturals a un parell d'actors internacionals, que en el marc d'una economia de mercat massa sovint pensem en termes antagònics i excloents.

Actualment, les dinàmiques globals porten molta gent a replegar-se en la seva cultura i a pensar la diversitat com un joc de suma zero.

El problema és que si ens abandonem a aquesta concepció, si reduïm la nostra riquesa cultural a una simple competició, els febles hi tindran més a perdre que ningú. Com ens va ensenyar Carme Junyent, només abraçant la diversitat, entrant en diàleg amb les cultures del nostre entorn i estrenyent els vincles que ens hi uneixen, podrem desenvolupar un ecosistema fèrtil on prosperin també les cultures menys afavorides. I si això val per a la llengua i la cultura en general, també ha de valdre per a la literatura, que és el nexa que més íntimament les uneix.

10 La sèrie «Barcelona en la Literatura Universal», que s'emmarca dins la col·lecció «Barcelona Literària», neix d'aquesta reflexió. No pretén establir cap nou cànon ni disputar els llorers de ningú, sinó resseguir algunes de les vies que s'obren quan ens proposem eixamplar el patrimoni literari barceloní per abraçar autors i autors que s'han expressat en llengües diferents del català i el castellà o que, per la raó que sigui, pertanyen a tradicions invisibilitzades. Cada volum d'aquesta col·lecció, doncs, es pregunta pel lloc que ocupa Barcelona dins d'una literatura determinada, quines escriptores i escriptors hi han passat o hi han viscut, quines obres han escrit sobre la ciutat o d'aquí estant, quines influències han exercit en les lletres locals i quines xarxes hi han teixit, centrant-se sobretot en el segle xx.

El llibre que teniu a les mans obre aquesta sèrie mirant Barcelona des de la literatura italiana. La tria no va ser difícil: els vincles de la nostra ciutat amb Itàlia són evidents, des de la proximitat geogràfica, que ens situa tan a prop de l'Alguer com de Madrid, fins a les innegables afinitats culturals, passant per lligams històrics estrets i recurrents al llarg dels segles, amb moments clau com l'expansió mediterrània de la Corona d'Aragó o el Renaixement. Tampoc no ens pot passar per alt que la italiana representa la comunitat estrangera més nombrosa de Barcelona, amb més de quaranta-cinc mil residents, el doble que fa deu anys.

La persona que s'ha encarregat d'aquest primer volum és Amaranta Sbardella, estudiosa de la literatura i gran coneixedora de les lletres catalanes. Avesada a fer de pont entre aquestes dues literatures, ha traduït a l'italià obres de Joan Sales, Mercè Rodoreda, Salvador Espriu o Eva Baltasar, però també és autora d'un estudi sobre la reescriptura del mite d'Ariadna i el minotaure i del recull de contes *Barcelona nua*, originalment pensat per al públic italià, en què diverses figures de la literatura catalana cobren vida a la ciutat de Barcelona.

Després d'una recerca minuciosa, tan àmplia com profunda, en el present llibre Sbardella rastreja les petjades de diferents personalitats italianes per la ciutat, n'investiga les trajectòries, obres i influències, però també s'interroga per la imatge que es fan de Barcelona. Enmig d'aquests intercanvis descobrim que alguns italians han vist en la nostra ciutat una Nàpols catalana, d'altres una mena de Gènova o encara una germana de Milà, segons l'òptica de cada escriptora o escriptor. La identitat d'una ciutat també és, en part, fruit d'aquest joc de mirades.

Hi ha diferents raons que fan singular aquest primer volum. Sbardella s'interessa vivament pel context social que ha emmarcat aquests intercanvis culturals i literaris i hi dedica els dos primers capítols, on segueix l'evolució de la comunitat italiana a Barcelona del segle XIX ençà. Pels capítols següents desfilen poetes, narradors, dramaturgs, editors... però també actors i cineastes, perquè la mirada de l'autora arriba a totes les «arts de la paraula», entenent que si abordava els intercanvis en el teatre, no tenia sentit excloure el cinema d'aquest treball. Sbardella, a més, ens en parla amb un estil àgil i llegidor, que mira amb humanitat i un punt d'humor totes les figures que poblen aquestes pàgines per fer-los cobrar vida davant dels nostres ulls.

Amb «Barcelona en la Literatura Universal» no volem oferir catàlegs exhaustius d'obres, sinó convidar el públic barceloní a descobrir

noves escriptores i escriptors i a llegir-ne les obres. És per això que els volums no seguiran una recepta preestablerta, sinó que cadascun d'ells serà també l'expressió d'un punt de vista particular. Aquest llibre és, doncs, una invitació a mirar més enllà quan pensem en el patrimoni literari barceloní, un regal de les lletres italianes a la ciutat i, alhora, una promesa dels volums que l'han de seguir.

Joan Ferrarons i Llagostera
comissari de la col·lecció «Barcelona Literària»

El desembarcament italià al segle XIX: somnis, empreses i lluites

És una estació de maniobres, un taller, una farga d'experiències.

EUGENIO MONTALE

«Mentrestant, Barcelona havia encetat una vida nova i fluorescent, i donà mostres de l'activitat i energia dels seus habitants amb la gran Exposició Universal de 1888; pels festejos d'inauguració, Itàlia hi enviava setze dels seus millors navilis de guerra.» Qui parla, el llunyà 15
1910, és el periodista i crític d'origen cremonès, aleshores resident a Barcelona, Angelo Bignotti. En aquests anys, la presència italiana s'ha consolidat a la Ciutat Comtal, i per a l'intel·lectual ha arribat el moment de reconstruir la història hagiogràfica de la comunitat, evidenciant-ne la importància i subratllant els innombrables contactes i intercanvis que poblen la història italo catalana. En la nova i fluorescent Barcelona, els brots italians esclaten com flors madures, oferint presents i favors.

En l'afirmació triomfalista de Bignotti hi ha un detall que salta de seguida als ulls: el prestigiós trofeu naval. El 1888 el Japó hi enviava fusta tímida; la Xina, elegants sedes; Bèlgica, cristalleria fina; Rússia, rius d'alcohol i pells de bèsties salvatgines. Itàlia, en canvi, hi envia naus de guerra, glòries pàtries que exposa triomfalment al seu pavelló del parc de la Ciutadella.

Aquests no seran, com és sabut, els únics vaixells de guerra italians que tindran un paper important en la història de Barcelona. En un sentit ampli, no seran els únics vaixells italians que atracaran a Barcelona portadors d'una empremta, una història, un destí. I que s'exhibiran i esdevindran un símbol d'acords i desacords. Al port de Barcelona, una entrada a la ciutat que donarà durant molt temps l'esquena al mar, s'hi creuen atzars i ventures. Hi baixen treballadors humils, anarquistes, soldats, botxins, monarques, poetes, actors i escriptors. Alguns, acollits amb pompa solemne; d'altres, mirant-se de lluny, apinyats entre la pobra gent, les siluetes dels edificis; d'altres encara, tentinejant entre rialles, com Giuseppe Ungaretti i Carlo Emilio Gadda, units en una travessia etílica.

De com i quan arriben, i del que representen en depèn molt la història italo-catalana, feta de trobades i topades, d'encaixades i punyalades, com passa a les millors famílies. Qui separa i ajunta les dues històries és el Mediterrani, que acull en silenci els somnis, les alegries i les amenaces. Somnis de riquesa, de grandesa, de feina. Mut, s'empassa els somnis i els malsons violents, i insomne vetlla pels desitjos de fama i de curiositat. La mateixa curiositat que ens mou a nosaltres a resseguir el rastre d'algunes de les figures que van triar, i han triat, Barcelona com a meta i com a casa.

A Barcelona no hi ha faltat mai la presència institucional italiana en qualsevol esfera i àmbit. La primera institució que es va fundar, l'endemà de la unificació italiana, va ser el Consolat General d'Itàlia, destinat a garantir la protecció de la població italiana en terra espanyola. Seguirà la Cambra de Comerç (CCIB), establerta el 1914, amb seu a Sarrià, per encoratjar i fomentar les relacions comercials entre els dos països. Finalment, l'Istituto Italiano di Cultura obre les portes el 1950 i fa una tasca minuciosa per permetre la circulació de la cultura italiana i enfortir els vincles.

«Recursos materials» i «energies espirituals»: hotels, dejunis i música

Tornem a Bignotti i al seu llibre, il·luminador, *Gli italiani in Barcellona*. Com il·lustra l'autor, amb l'Exposició Universal la ciutat floreix, i atreu persones de tota mena i nacionalitat. Hi abunda la població italiana que emigra en aquells anys, si bé el fenomen té uns orígens més antics, que es remunten a la baixa edat mitjana i el Renaixement. Encara avui ho prova la presència de cognoms d'ascendència italiana a les pàgines grogues barcelonines: Bransi, Conti, Pisà, Genovès o Llombart.

En realitat, a partir de mitjan segle XIX, la ciutat, d'un tarannà preindustrial, atreu moltíssima mà d'obra, com subratlla Vicens i Vives: «Afavorida per la seva situació geogràfica, la vella ciutat dels comtes concentrà des de 1840 una enorme quantitat d'energies espirituals i de recursos materials». Durant tota la segona meitat del segle, pel que fa a «recursos materials» i «energies espirituals» excel·leix la contribució italiana.

D'una banda, arriben empresaris decidits a donar una empena a l'«esperit d'italianitat», i a la seva cartera. Són sobretot lígurs, llombards i piemontesos, que embarquen a Gènova amb la Navigazione Generale Italiana i la Veloce i, un cop a la ciutat, funden hotels, bars, cafès i empreses de diversa índole. De Novara, Como, Ivrea venen directors i cambrers d'hotel, cuiners, taverners. Floreixen els establiments d'allotjament, alguns dels quals fonamentals en temps de l'Exposició. És el cas del Gran Hotel de Inglaterra d'Ercole Cacciari, a la plaça de Catalunya, que es mostra a l'avantguarda, i té fins i tot un ascensor elèctric i les taules separades —prou de vulgars taulades rodones i promíscues! O, a la Rambla, l'Hotel Cuatro Naciones, el més antic de Barcelona, que a finals del mil vuit-cents dirigien els importants Ercole Durio i Federico Maffioli. O, per què

no, la Gran Fonda de Oriente, que després s'anomenaria Gran Hotel de Oriente, fundada per Pietro Migheri a l'antic palauet de la família Durio. O, per dir-ne un altre, el Gran Hotel Barcelona, dirigit pels mateixos Maffioli i companyia.

Aquí fan nit i mengen les nombroses visites de l'Exposició, però també la població local. En efecte, l'alta societat barcelonina no menysprea els llocs italians, i li agrada trobar-se al Restaurant Café Suizo, a la plaça Reial —que farà un cameo a la *Vida privada* de Sagarra—, o a la Fonda Falcón (després hotel), al pla del Teatre, oberta pels mateixos Maffioli; o, encara, a la Fonda de Oriente, al Cafè de l'Òpera o al Gran Cafè Salón Condal, i més endavant, a partir de 1902, al modernista i cèlebre Bar Torino, palau del vermut al passeig de Gràcia, cantonada amb la Gran Via, el projecte decoratiu del qual fou confiat per Flaminio Mezzalama a Ricard de Capmany, que col·labora amb Puig i Cadafalch, Falqués, Gaudí...

18

En resum, el sector professional italià s'ocupa de l'oci de la burgesia barcelonina, a base de dolços, vermuts —de seguida han recalat la Martini & Rossi, al carrer de Wad-Ras, i la Cinzano & Co., a Vilafranca del Penedès, però amb botiga al carrer de Roger de Llúria— i a còpia de números de circ, titelles i música d'alt voltatge.

I és que l'altra aportació italiana remarcable és l'òpera. Cantants lírics en estades breus o llargues conquereixen els cartells dels grans teatres, sobretot els del Teatre Principal i el nou Gran Teatre del Liceu. És més, aquests dos antagonistes de la música lírica a Barcelona es disputaran el públic a còpia de Verdi i de Rossini, fins a l'onada wagneriana que posarà en crisi l'hegemonia italiana. Per exemple, la primera òpera que es representa al Liceu és de Gaetano Donizetti (*Anna Bolena*), mentre que la reobertura de 1862, després d'un incendi devastador, se celebra amb *I puritani* de Vincenzo Bellini.

Tenim el tenor Masini, que el 1881 abranda la ciutat amb *Aida* de Verdi i *La favorite* de Donizetti i que donarà nom al saborós pastís

Acte al Gran Café Saló Condal, 1908. Vermut d'honor als excursionistes italians de Torí per la casa Cinzano. Autor: Frederic Ballell © Arxiu Fotogràfic de Barcelona

Massini, i fan ressonar el seu talent el també tenor Bruno Landi, les sopranos Virginia Ferni i Rosina Storchio, la mezzosoprano Emilia Goggi, entre d'altres. Les companyies teatrals també entusiasmen les platees, devotes d'actrius com Adelaide Ristori, Lyda Borelli, Eleonora Duse...

Barcelona batega amb artistes de renom i venerats, sí. Però al voltant del Liceu i de la nova plaça de Catalunya mostren les seves aptituds, inclosa la de parar la mà, rodamons, venedors ambulants, artistes de circ i titellaires: Cristiani, Rossi, Faggioni... De fet, la primera companyia de circ catalana és italiana, el Teatre Principal l'havia acollida la quaresma de 1800 i després s'havia quedat pels carrers del centre. La màxima aspiració de la majoria serà la fama i la riquesa. En aquest sentit, són models a imitar el traçut transformista

Leopoldo Fregoli, que el 1894 assisteix precisament a Barcelona al seu debut internacional, i un tal Giovanni Succi, dit *el Dejunador*, que en els dies de l'Exposició Universal protagonitza les revistes del moment, com ara *Destino*.

Succi arriba a ser convidat oficial de l'organització, capitanejada per l'alcalde Rius i Taulet. Nascut a l'Emília, terra gormanda, el Dejunador s'obre camí en el món de l'entreteniment per una prodigiosa capacitat de renunciar al menjar. Com ell mateix afirma, només amb aigua pot sobreviure trenta dies, durant els quals s'exhibeix en números d'esgrima i exercicis d'atletisme de diversa mena. L'aigua, en realitat, té algun afegitó, però no se sabrà fins més tard. El setembre de 1888, Succi es troba a Barcelona, on es deixa observar repetidament per la Sección de Ciencias Exactas y Naturales del Ateneo Barcelonés, a la seu primigènia de la rambla dels Caputxins, i, pel preu d'una entrada, es mostra davant les multituds brandant el sabre, escomentant amb el floret... És tanta la fama que a *La Campana de Gràcia* fins i tot apareix en uns versos:

Per congressos, Barcelona;
per cassussa, el Gran Hotel;
per grans dejunis, en Succi;
per grans tecs, Rius i Taulet.

Emanuele Maucci: un imperi editorial entre dos mons

No fa mai dejuni de versos, si més no en les seves creatures, un dels primers italians que no ve a Barcelona a desembeinar, ni a refilar, sinó a fundar un imperi. Avui gairebé oblidat, fa cent anys Emanuele Maucci era el *capo* dels llibres, el cèsar dels tiratges.

Nascut el 1850 en un poblet entre els verds turons de la Lunigiana toscana, Emanuele emigra aviat a Buenos Aires amb els seus germans. Busca negocis, i els troba. El 1892 arriba a Barcelona i funda l'Editorial Maucci. A partir de 1896, ja disposa de magatzem, taller d'impressió i taller d'enquadrernació. No és poca cosa, en aquella època. I no només això: ja s'està ramificant a l'Argentina, on Maucci encara té parents, i de mica en mica va arrelant a tot Amèrica Llatina. Neix així una de les editorials més grans del món, propiciada pel clima empresarial barceloní i per les qualitats d'un home amb un olfacte formidable.

Des del carrer del Consell de Cent 296, Maucci fa i desfà, organitza l'imperi. No vol honors, es diu a la colònia, i ell no s'hi barreja, pensa només en la feina i en el benefici. Com recorda Silvio Santagati, al cap de pocs anys trasllada la seu al carrer de Mallorca 224-226, per tornar-se a mudar al 166. L'edifici definitiu és un palau immens, on s'imprimeixen rius de llibres que engruixiran més de vint col·leccions. Abans que molts d'altres, Maucci ha entès que no pot apostar només per l'alta literatura, ha d'arribar a tothom, i amb preus assequibles. Neixen les edicions de butxaca, d'un sol ús. Triomfen les novel·les d'aventures, les policíiques, els fulletons i els novel·lots historicosentimentals, amb Carolina Invernizio al capdavant. Constitueixen el nucli dur dels guanys de Maucci, que també publica obres remarcables, i llibres de màgia, d'espiritisme, de cuina, de viatges, de moda, i manuals universitaris i tot. Un filó privilegiat, recordem-ho, serà el de les teories anarcollibertàries, amb les quals diversos italians barcelonins aniran de bracet.

A can Maucci, les màquines no s'aturen: en les primeres dècades del segle XX, s'imprimeixen cada any fins a un milió tres-cents mil exemplars, cosa impensable a l'època. Tant el nostre fidel cronista, Bignotti, com un entusiasta Rubén Darío visiten el magnat dels llibres a les entranyes de l'imperi. A més, Maucci és el primer especialista en màrqueting: aposta per fer promoció, mitjançant cartells en color a les llibreries, gasetilles a les revistes i una xarxa de crítics fidels. Cap diferència amb el sector editorial d'avui.

I, com als nostres dies, per mantenir aquest ritme de treball, i preus competitius, la qualitat a vegades se'n ressent, tant de les edicions com de les traduccions. Hi ha cèlebres traductors i traductores, com ara Carmen de Burgos (àlies *Colombine*), Eduardo Gómez de Baquero (àlies *Andrenio*) i Leopoldo Alas (àlies *Clarín*). Les protestes no hi falten: els sous són baixíssims, i els errors, esgarrifosos: en una descripció de Tolstoi, per exemple, una pell pot tornar-se menjar per a animals.

22

Maucci s'hi sent tant a casa, en aquesta Barcelona, l'única que li permet realitzar els seus somnis de paper, que s'hi quedarà fins al final, envoltat dels seus nombrosos fills. Tres moriran prematurament, i avui figuren com a estàtues al modernista panteó Maucci, esculpit el 1913 al cementiri de Montjuïc. El més gran, Domingo, porta un llibre a la mà, testimoni d'una passió que es transmet de generació en generació. A la seva vora reposarà el llibreter ambulat i gran editor Emanuele, Manuel Maucci, mort el 1937.

L'altra Barcelona italiana de finals de segle

Així doncs, luxe, art, caprici, llibres, prestigi... però també molt d'esforç i explotació. Entre la migració de la segona meitat del XIX també hi ha treballadors i treballadores de baixa extracció social, com els courers —els menestrals del coure— provinents de la Basilicata, i

artesans, com els sastres, entre els quals els famosos germans Pantaleoni de Lucca, els fabricants de paraigües com ara els Fancelli, els constructors de pianos com Luigi Casali, que des del seu taller del carrer de la Reina Amàlia fa fortuna amb «l'haixix» de les noies de casa bona.

Però tothom aconsegueix trobar acollida, i feina, a Barcelona? Evidentment, no. La gent repudiada continua sent-ho en terres catalanes. El creixement de la ciutat, i l'Exposició Universal, atreuen alhora fluxos migratoris i creen bosses de pobresa, i la població italiana no se'n salva, sobretot la del centre i el sud de la Bota. Se'n farà càrrec la Società Italiana di Beneficenza e Mutuo Soccorso, constituïda amb l'objectiu d'ajudar la ciutadania italiana emigrada i de repatriar —per beneficència i, de passada, per no enterbolir la imatge de la Itàlia productiva— els individus pobres i malalts.

Tanmateix, a la Barcelona explotada, industrial i urbanitzada, on treballen a tota màquina les fàbriques del Vapor Vell, el Vapor Batlló o l'Espanya Industrial, es pot donar la circumstància indesitjable que els pobres s'infectin amb el virus de l'anarquisme, que no és italià però s'escampa gràcies a agents patògens italians. Al capdavant, hi ha les figures d'adeptes de Bakunin, com el napolità Giuseppe Fanelli, que ha aterrat a Barcelona l'octubre de 1868, i, també de la Campània, Errico Malatesta, que hi fa una incursió entre 1876 i 1877 i hi torna a cavall de 1891 i 1892, quan s'estableix a Gràcia, al carrer de Terol. I així, amb el pas dels anys, als ulls de la societat catalana la població italiana ja no dona només excel·lents gargamelles o artífexs del plaer, sinó també temibles terroristes.

S'acosta la fi de segle, i els anarquistes italians ataquen arreu, a Lió, a Ginebra —ho paga l'emperadriu Sissi—, a Monza —ferit de mort Humbert I, rei d'Itàlia— i a Barcelona. Aquí l'anarquisme floreix, i en proliferen diverses soques, entre elles, el clàssic, propugnat per Malatesta i Fanelli, i l'individualista, que defensa Luigi Galleani. A la ciutat, els anarquistes hi passen, com Pietro Gori, o hi militen,

com Fortunato Serantoni i Ghino Barbarulli. I Barcelona sovint esdevé —per exemple, per a Gori— el port de trànsit cap a l'Argentina, on la ciutat de Rosario es converteix en el bressol de l'anarquisme sud-americà, fins al punt de ser batejada la «Barcelona argentina».

De vegades, el pas de la teoria a la pràctica es fa molt ràpid, amb la complicitat de les bombes Orsini, tan rudimentàries com letals: per fabricar-les, a la ciutat catalana esclata l'anarquista Francesco Momo, introductor de l'arma entre els seus acòlits.

Són Orsini les dues bombes llançades al Liceu per Santiago Salvador Franch a les 22.15 del 7 de novembre de 1893, a l'inici del segon acte del *Guillaume Tell* de Rossini. La música s'atura, el fragor irromp als pits, mentre «furiat va esclatant l'odi per la terra», com recorda, esgarriat, Joan Maragall, just després de presenciar-ho des d'una llotja de platea. La primera bomba causa una vintena de morts, i la segona cau a la falda de la difunta senyora Cardellach, cunyada d'un famós procurador de l'època, Domènec Guardiola. El cos de la dona amorteix l'impacte, i l'exemplar de l'aparell encara avui pot contemplar-se al Museu d'Història de Catalunya.

De rastres italians se'n troben fins en el procés de Montjuïc que segueix l'atemptat del Corpus Christi, el juny de 1896. Hi és jutjat Tomàs Ascheri, que parla després de ser sotmès a les pitjors tortures al castell de Montjuïc. A partir de les seves declaracions s'instrueix el procés sumari, que suscitarà infinites polèmiques arreu del món. Finalment, Tomàs Ascheri serà afusellat, amb els seus companys, al fossat del castell.

Se n'escapa Michele Angiolillo, el tipògraf de Foggia, que es refugia a Anglaterra i torna a Espanya decidit a venjar la tortura i la mort dels companys. L'any següent es planta al balneari de Santa Águeda, a Guipúscoa, s'hi inscriu amb el nom d'Emilio Rinaldi i espera tranquil·lament el moment oportú per liquidar el primer ministre Antonio Cánovas del Castillo.

Com «redreçar l'esperit d'italianitat»

La preocupació per totes aquestes connexions no és poca, entre la població italiana resident: els Maffioli, Durio i Bignotti, que de dia regenten hotels i revistes i de nit s'esbargixen al soterrani del Café de Oriente, xerrant, reptant-se als jocs del terceti i la morra per una ampolla d'alcohol. Passats uns anys, la preocupació encara es deu percebre, si el 1910 l'escriptor Bignotti decideix citar un informe del vicecònsol Rocca, de 1901, en què assabenta la mare pàtria dels treballadors dels seus plançons per trobar feina a Catalunya «de resultes dels greus atemptats anarquistes i de la propaganda sectària de què esdevingué centre la ciutat, a la qual malauradament l'element italià no és aliè». Ara, però, subratlla escrupolós Bignotti, aquest element anarquista italià ja no és tan rellevant. Tres anys després, Miguel de Unamuno sembla donar-li la raó, quan al prefaci d'*Italianos de hoy*, de Richard Bagot, escriu que «la idea del italiano cantante de ópera, cómico, tocador de arpa o por otra parte furibundo anarquista, va desapareciendo de entre nosotros».

25

Sembla, doncs, que si més no a principis del segle XX la població italiana s'ha deslliurat de la imatge d'opereta i tragèdia que se li havia associat i comença a fer nous papers. Però no vulguem córrer i tornem enrere, a la nombrosíssima —si més no per al moment— i desbordant d'energia comunitat italiana. A la segona meitat del segle XIX els italians que de nit jugaven a cartes i de dia es barrejaven amb la població local a la planta del Café de Oriente, al mig de la Rambla o al Gran Café Salón Condal, i que ja començaven a planificar ocasions de mundanitat com el ball de disfresses —«als inicis serví molt per redreçar l'esperit d'italianitat», observa Bignotti—, senten la imperiosa necessitat de constituir-se en organitzacions de clar tarannà patriòtic.

A finals de 1865, s'assenten les bases de l'esmentada Societat Italiana di Beneficenza e Mutuo Soccorso, activa a partir de l'1 de gener

de l'any següent. Es manté sobretot amb les quotes dels socis —la comunitat susdita— i gràcies a les donacions dels més benestants, dels capitans dels vaixells italians amarrats al port i dels visitants excepcionals, com el venerat tenor Masini. Tal com explica el detallat estudi de Silvio Santagati, el 1881 l'entitat s'escindeix en dues, la d'ajuda mútua i la de beneficència amb les escoles gratuïtes, fundades molt probablement el 1882 pel mític matrimoni Zuliani a la seu del carrer de Lancaster, i que veuran canviar els estatuts i els edificis diverses vegades.

Les institucions són un altre element fonamental de la història italiana a Barcelona. No pensem només en l'audaç empresa de la parella Zuliani, sinó també en experiments bastant més amplis i cabdals per a la ciutat. Una bona part de la instrucció barcelonina és impartida bé pels salesians del torinès Don Bosco, bé per les institucions Montessori. El primer, acollit el 1886 amb gran pompa, compra, segons Bignotti, o rep en donació, segons d'altres, un terreny al cim del Tibidabo, i hi fa construir una església. Així, Barcelona podrà agermanar-se amb Torí i el cèlebre Superga, el turó que domina la ciutat, i, faci bon o mal temps, lluir el seu santuari religiós. L'havia cridat, el 1884, la hispanoxilena i devota mare de família Dorotea de Chopitea, amb una vida barcelonina marcada pels italians, del pare confessor al marit. Havia escrit a Don Bosco demanant-li que fundés a Sarrià una escola professional i que es cuidés dels més humils. Neixen, així, les primeres escoles salesianes, a les quals contribueix la mateixa senyora, que es desprèn de totes les seves possessions. De mica en mica s'aniran consolidant, en paral·lel amb un experiment educatiu molt interessant, les escoles montessorianes, possibles en un terreny fèrtil com l'Espanya de la Institución Libre de Enseñanza i de les iniciatives pedagògiques del lliurepensador Francesc Ferrer i Guàrdia, que en ser afusellat el 1909 va desvetllar una convulsa onada de protestes a molts països, entre els quals Itàlia, fet que posa de

relleu el vincle. I un vincle especial, i personal, uneix la més gran educadora de tots els temps amb Barcelona, on les escoles de Montessori tenen un lloc preeminent encara avui, més de cent anys després de la primera adopció del seu sistema pedagògic, el llunyà 1913.

27

Inauguració de la Casa dels Nens, nova escola Montessori, al carrer de Còrsega, 1932. Autor: Carlos Pérez de Rozas © Arxiu Fotogràfic de Barcelona

Maria Montessori: la pedagoga exemplar

El gener de 1935, l'editorial barcelonina Araluce dona a la impremta el primer número d'una revista mensual, *Montessori*. A l'article editorial, la mateixa Maria Montessori s'adreça al públic castellanoparlant convidant-lo a enrolar-se a l'exèrcit de les societats Montessori, que lluita en defensa dels drets dels infants. A la mateixa època, la pedagoga,

naturalitzada barcelonina, parla cada setmana als micròfons de Ràdio Associació de Catalunya (RAC). El seu mètode, les seves escoles, són una realitat consolidada a la Barcelona republicana, i arreu del món. Però què hi fa, Maria Montessori, a Barcelona?

Nascuda a Ancona el 1870, és una de les primeres dones llicenciades en medicina que fan classes a la universitat, on sobreviu amb un miserable sou de professora mentre treballa infatigablement i té cura del seu fill Mario. El 1907 obre al barri de San Lorenzo de Roma la primera Casa dei Bambini. Comença l'aventura de les escoles per a infants de qualsevol classe i extracció. Des de Roma, Montessori mira enfora: va als Estats Units, fa conferències, coneix personatges il·lustres, les filles dels quals l'admiren.

Entretant, a Catalunya, els pedagogs Eladi Homs i Joan Palau, membres del Consell de Pedagogia de la Mancomunitat, i la també pedagoga Celestina Vigneaux, muller de Pere Coromines, senten l'atracció de les noves teories. També la sent Leonor Serrano Pablo, advocada i activista. Joan Palau aconsegueix que el Govern l'envii a Roma a observar les escoles i els mètodes. De febrer a maig de 1914, sis mestres catalanes assisteixen al II Curs Internacional Montessori celebrat al Castel Sant'Angelo romà. El reclam de Barcelona és fort, hipnòtic. La trampa està parada. La quarta edició es farà, per primera vegada a l'estranger, a Barcelona —ves per on— el 1916, amb una inauguració al carrer del Paradís. Tornant d'un viatge als Estats Units, Montessori hi havia aterrat per Nadal, amb el seu fill Mario, sempre present. Els espera Anna Maccheroni, la més fidel i destra col·laboradora, que ha fet arrels a Barcelona des de principis d'any i ha començat a dirigir una escola. Els dies festius transcorren sota el signe de les millors tradicions catalanes. Missa del Gall a l'església de Nostra Senyora de Pompeia, concert al Palau de la Música amb l'Orfeó Català, que interpreta *El cant dels ocells*. Montessori plora amb desesper: recorda el dol recent pel pare.

El curs, que comença al febrer, és tot un èxit, i la Mancomunitat té grans projectes per a Maria Montessori, que no para de viatjar. El 1918 torna a ser a Barcelona, on accepta la direcció del Taller-Seminari de Pedagogia i s'instal·la a la Torre de l'Àngel, al peu de Vallvidrera. Però altra vegada arrenca el vol cap a Londres. Ocell de bosc, Montessori va i ve, fa i desfà maletes. Fins a 1919, aquí és Anna Maccheroni qui fa les seves funcions. Després la pedagoga torna, i les tensions amb la Mancomunitat no són poques, per les absències i per desavinences internes.

Ara no cal resseguir totes les etapes d'una vida intensa, nòmada i consagrada a la causa. Però sí que és interessant observar que a la primera escola de tall montessorià, la Casa de Maternitat i Expòsits de les Corts, i a la primera escola pròpiament montessoriana, al carrer de la Diputació 61, en segueixen moltes d'altres, en un procés que, entre alts i baixos, porta Barcelona a ser el centre mundial per excel·lència del mètode. Quan la pedagoga hi torna, ella i Mario són vigilats per l'espia de Mussolini 235, Santorre Vezzari, col·laborador de l'OVRA (Opera Vigilanza Repressione Antifascismo). L'espia l'ha encertada: en esclatar la Guerra Civil, Mario se'n va a Osca, i hi combat al costat de Carlo Rosselli, fins a refugiar-se a Anglaterra, on l'espera la mare. Després de vint anys, el capítol barceloní de Maria Montessori es tanca. La guerra i el franquisme són terrenys hostils per a la lliurepensadora, però les llavors sembrades s'esperen en la fosca de l'hivern per germinar amb més força encara.

29

Uns quants números no fan mal...

Al costat de les societats que neixen entre residents també hi figuren, naturalment, les institucions de govern, és a dir, en essència, el consolat italià, constituït l'endemà de la unificació d'Itàlia, el 1860.

El primer cònsol, Giuseppe Malmusi, té permanentment al corrent la mare pàtria de les activitats i els números de la colònia, que creu que ronda els mil cinc-cents individus. Els números dels butlletins no deixen de parlar: 1.726 persones el 1871, 1.984 el 1887, fins a arribar a les 3.000 el 1927. Nombres consistents, sí, per més que facin somriure comparats amb les xifres astronòmiques que assoleix la població italiana menys de cent anys després.

Ara bé, qui conforma les mil cinc-centes audaces persones súbdites de la monarquia italiana a la segona meitat del segle XIX? Aprofundim-hi una mica més. Com afirma Claudio VENZA, basant-se en els documents consulars i en llibres com el de Bignotti, o *Italiani in Barcellona*, d'Alfredo Frangini (1904), i *Tipi, scene, avventure di italiani in Spagna* de Bernardo Chiara (1907), el col·lectiu està format per residents d'una dècada, persones plenament integrades i dedicades a l'hostaleria; per d'altres que han vingut amb el desenvolupament de la indústria i d'activitats modernes, entre els quals hi ha funcionaris de banc, directius d'empreses marítimes i d'importació i exportació, enginyers i economistes; per agents i regents de les cases italianes, com la Cinzano, però també de les grans fàbriques que marcaran la història econòmica de Catalunya.

És la Barcelona italiana benestant, i amb exclusió d'artistes de pas i d'indigents repatriats: la mateixa comunitat que el 1898, per a un dels seus balls de disfresses proverbials, obté l'espai tan cobejat del Gran Teatre del Liceu. Falta poc perquè s'obri una nova etapa per a la colònia: entrarà en escena el segle XX, tan complex com l'anterior, i més convuls i contradictori, sobretot durant els anys de la Guerra Civil, però fervent de suggestions i constel·lacions literàries, cinematogràfiques, teatrals... I no només això.